

ВІД УПОРЯДНИКА

Історія останньої світової війни належить до найміфологізованіших, зретушованих, відверто сфальсифікованих сторінок минувшини, яка і нині має безпосередній стосунок до нашої громадянської позиції. При цьому советська історія війни була сфальсифікована ще в процесі створення. Основною методологічною тезою советської історіографії (а сьогодні й російської) був міф про те, що «советський народ переламав хребет нацизму і приніс визволення народам Європи».

Всі події, факти, явища, проблеми, людські долі, помилки, що не вкладалися в цю схему (як-от колабораціонізм), викреслювалися з історичної й життєвої хроніки, нагадування про них каралося у той чи інший спосіб. Страх правди і справедливості панував усеохопно. Але, крім ідеологічних, історіографічних, методологічних дискусій, проблема останньої війни має, на відміну від інших спірних сторінок історії, чітко виражений політичний аспект, який постійно актуалізується в масовій свідомості українців.

Найтабуйованішими темами історії війни були і є донині: окупація й повсякденне життя в умовах війни, існування на життя чи на смерть, життя рабами або прагнення до незалежності рідної землі.

Історія переконує, що найважливішим випадком співпраці українців з гітлерівським режимом на організаційному рівні стало створення добровільної дивізії СС «Галичина». Навесні 1943 р. після приголомшливої поразки німців під Сталінградом нацистська влада прийшла до запізненого рішення – набрати до своєї армії ненімецьких жителів східних територій.

У березні 1943 р. керуючий генеральною округою «Галичина» бригадефюрер СС Отто Вехтер, який дуже прихильно ставився до українців, налагодив співробітництво з Українським Центральним Комітетом Володимира Кубійовича і попросив дозвіл на формування поліційного полку «Галичина». Безпосередньою причиною створення такої дивізії була надія на те, що це поліпшить ставлення німців до українців.

Великий вплив на рішення керівництва УЦК справили й уроки подій 1917–1920 рр., оскільки В. Кубійович зі своїми колегами (а також

сам митрополит А. Шептицький) були переконані в тому, що саме відсутність добре вишколеної армії не дала змоги українцям створити власну державу після Першої світової війни. Усвідомлюючи можливість поразки Німеччини, вони твердо вирішили цього разу не допустити, щоб у хаосі подій українці знезацька опинилися без регулярних Збройних сил.

На переговорах про створення дивізії УЦК наполягав, щоб ця частина боролася лише проти советських військ. За вказівкою Г. Гімлера О. Вехтер зажадав, щоб усе вище командування дивізії складалося з німців, а сама вона, щоб не дратувати А. Гітлера, називалася не українською, а галицькою. Коли в червні 1943 р. УЦК оголосив набір добровольців, на заклик відповіли понад 82 тис. чоловік, і 13 тис. з них згодом стали солдатами добровільної дивізії СС «Галичина».

Багатьом сучасникам і дослідникам подій Другої світової війни важко зрозуміти, чому аж понад 80 тисяч української молоді зголосилося до лав дивізії СС «Галичина». І сьогодні виникають запитання: як можна було тоді зважитися на співпрацю з гітлерівською Німеччиною, коли від її бомб уже горіли стріхи волинських сіл, коли тисячі українців гинули в гестапівських катівнях і коли мільйони української молоді депортовано на невилічні роботи до Німеччини?

Ті, що давали згоду на створення національної дивізії у складі чужого війська, добре розуміли, якими цілями керуються українці, приступаючи до визвольної боротьби. Це виразно проявилось вже на самих початках: при присязі, при назві дивізії, при уніформах, відзнаках чи прапорах, а головним чином при командному складі. Тому дивізію «Галичина» патріоти організували для однієї мети: боротьби за українські ідеали.

Ворожі українству сили не допустили до творення великої збройної формації. Щоправда, і великі дивізії не мали впливу на хід гігантських змагань останньої світової війни. Та кожному відомо, що дивізія «Галичина», хоча і не була повноцінною армією, мала не тільки мілітарне значення, а й у багатьох випадках – політичне. В недалекому майбутньому дивізійники стали ядром національних Збройних сил – Першої дивізії Української Національної Армії.

Українська дивізія «Галичина» – це особливе за часів Другої світової війни військове формування. Виникло воно як наслідок того соціально-політичного стану, що мав місце в Західній Україні у період від осені 1939 р. – з часу окупації советськими військами Західної України до літа 1943-го, коли було створено дивізію «Галичина».

Для створення цієї дивізії потрібні були як мінімум дві умови. Перша – дозвіл німецького військово-політичного керівництва на утворення формування. Друга – наявність у Західній Україні соціально-політичних передумов, які завершили б масовість добровольців. Бо без підтримки народу або ідея створення дивізії вмерла б ненародженою, або німцям довелося б силою мобілізувати українців до дивізії, що згодом не дозволило б зробити з неї справжню бойову одиницю з високими вимогами і духовною цілісністю, які мали місце в дивізії.

Щодо першої умови слід зазначити, що після поразок у 1943 р. німці відмовилися від своєї амбітної позиції, нібито східну проблему вони можуть вирішити тільки «пролиттям німецької крові». І тому для боротьби з більшовизмом почали притягати й інші народи, творячи підрозділи в рамках «Зброї СС» («Waffen SS»). Таких дивізій було утворено 29.

Дивізії «Зброї СС» формувалися з людей російської, французької, іспанської, татарської та інших національностей. Українська дивізія «Галичина» була аж 14-ю.

Слід враховувати, що це була дивізія Ваффен-СС, яка призначалася не для каральних акцій, а лише для бойових дій. Набір у дивізію вівся по лінії УЦК. Бандерівська ОУН поставилася до факту створення дивізії вороже. А мельниківці вважали її серйозною школою для майбутньої армії. Вище керівництво дивізії було німецьким. Солдати носили німецьке обмундирування з синьо-жовтими знаками розрізнення й галицьким левом у петлицях. Вони присягнули на вірність Україні, що згодом урятувало офіцерів і солдатів дивізії від покарання – по війні їх визнали невинними у скоєнні злочинів. 1944 р. дивізія була майже вщент розбита й перекинута спочатку на південь Польщі, далі – у Словаччину і Югославію, де в березні 1945 р. вона об'єдналася з 34-м батальйоном СД («Волинським легіоном») і через місяць здалася на милість переможцям – американцям і англійцям. Як колишні громадяни Польщі дивізійники не підлягали репатріації в СРСР.

Спроби сформувати українські дивізії були і раніше, і пізніше. 1941 р. німці заявили про намір створити дивізію СС «Суми» з полонених українських солдатів. 1944 р. була спроба створити дивізію СС «Карпати» – знову ж таки, невдала. 1945-го було створено Другу дивізію Української Національної Армії, проте вона так і не брала серйозної участі в бойових операціях. Згадаймо також підрозділи СС «Юнаки», куди записували дітей 14–17-ти років для обслуговування техніки тощо.

Щодо другої умови, то ідея створення української дивізії дістала підтримку в народному середовищі, особливо серед української

інтелігенції Західної України. Про це може свідчити, скажімо, те, що з самого початку зголосилося 80 тис. добровольців, хоча для комплектування дивізії потрібно було тільки 15.

На особливу увагу заслуговує і той факт, що після поразок у 1943 р. ніхто у світі не сумнівався, що Німеччина зазнає поразки. І все ж таки українська громада Галичини ухвалила рішення підтримати ідею створення дивізії, а українська молодь масово йшла добровольцями до неї.

Виникає питання: чому, бачачи неминучість поразки Німеччини у війні, галичани все ж таки вступають у війну на німецькому боці? Чи не простіше було б відсидіти десь на печі або в лісі, дочекатися Червоної Армії, щоб добити вже конаючого німецько-фашистського загарбника у її лавах? Чому саме боротьбі проти більшовизму, а значить – проти Червоної Армії присвятили своє життя галицькі юнаки?

Перш за все варто зазначити, що українці на тлі зіткнення двох монстрів – німецького нацизму і російського більшовизму – опинилися в дуже складному становищі. Через те, що і німецький нацизм, і російський більшовизм були однаково смертельні для нього. Українець, не маючи власної держави, став перед вибором: а на чийому боці йому виступити? Тож, щоб боротися з німецьким нацизмом, він мусив піти до Червоної Армії, а щоб боротися з російським більшовизмом – до німецької.

Безумовно, існував і третій шлях – піти у славне військо УПА, яке, хоч і не мало достатньо сил, боролось на два фронти: як із московським більшовизмом, так і з німецьким нацизмом. Але за певних обставин не кожен українець мав можливість потрапити у ліс, до лав УПА. І тому українці в Галичині робили свій політичний вибір не на користь російського більшовизму. Для такого вибору були певні об'єктивні причини.

Як же відбувалося утворення дивізії «Галичина» й набір до неї добровольців?

Створену у Львові для цієї мети Військову Управу очолив галицький німець Альфред Бізанц, колишній полковник УГА, людина, досить відома у Західній Україні. Але реально повноваження Управи були мінімальні. Навіть ті поради, котрі вона давала німцям, ті залишали без уваги. У переговорах з О. Вехтером представники української сторони наполягали на виконанні таких вимог:

дивізія повинна бути українською в складі німецької армії (а не німецькою, складеною з українців), що повинно знайти відображення у назві, зовнішніх відзнаках і в командному складі;

дивізія має формуватися у складі Вермахту, оскільки частини «Waffen-SS» не мали духовної опіки над військовослужбовцями, а це мало велике значення для українських вояків;

моторизація дивізії до такої міри, щоб вона мала всі види зброї, включаючи танки;

дивізія в цілому та її окремі частини не можуть використовуватися проти власного народу.

Лише невелика частина цих вимог була виконана. За рішенням Г. Гімлера дивізія не мала права носити назву «українська», а щоб не пропагувати ідею незалежності України, вона повинна зватися «галицькою» і складатися з мешканців тієї країни, яка раніше належала Австрії, тобто із «австрійських галичан», а не з українців. Сучасний державний герб України – «тризуб» був тільки на прапорі дивізії, а основною відзнакою дивізії став «галицький лев». Усі командні пости від батальйону і вище тимчасово передавалися до рук німців.

Командиром дивізії було призначено бригадефюрера СС Вальтера Шиммана, якого 20 листопада 1943 р. змінив бригадефюрер СС Фріц Фрайтаґ, колишній офіцер таємної поліції, пізніше командир полку в єдиній дивізії поліції на фронті (4. Ss-Polizei-Panzergranadier Division). Згадують, що Ф. Фрайтаґ був дуже честолюбною людиною, підозріло ставився до своїх колег і за своїм характером узагалі мало підходив для керування дивізією. Дивізія увійшла до складу «Waffen-SS» разом з іншими національними формуваннями, але для неї було зроблено виняток, і «Галичина», єдина з усіх різнонаціональних дивізій СС, отримала опіку католицьких, а потім і православних священників. Сформована дивізія була як напівмеханізована, але не «Panzergranadierdivision». Обіцянку використовувати українців тільки на східному фронті також не повністю виконали. Українська сторона погодилася на всі ці обмеження, вважаючи їх тимчасовими і такими, що будуть зняті після того, як дивізія покаже себе у боях.

Набір добровольців проводився у травні-червні тільки серед українців, що проживали на території нинішніх Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. Пізніше в дивізію вступали представники інших регіонів, наприклад, так званий Волинський легіон, і навіть полонені красноармійці.

На 18 червня 1943 р. записалося 84 тис. добровольців, 52 з яких пройшли медкомісію, але у дивізію було зараховано тільки 13 тис. Після комісування захворілих і тих, які отримали «бронь», чисельність майбутньої дивізії становила 11,5 тис. чоловік, і в листопаді 1943 р. додатково було призвано ще 6 тис., так що в навчальні табори відправили 17,2 тис. чоловік. Після наближення фронту охочих

записатися до дивізії стало набагато більше, тому що молоді залишалися або бути мобілізованою до Червоної Армії, або «йти до лісу». Тому з добровольців сформували ще п'ять поліційних батальйонів.

17 червня 1943 р. колишні офіцери та підофіцери першими відправилися на перепідготовку: піхотинці – в Лешани, артилеристи – в Бенешов у Чехії, піхотні артилеристи – в Бреслау-Лісса в Силезії.

18 червня транспорт відправився також у Брно і на польський військовий полігон «Гайделяґер» біля Дембиці, куди через два тижні доставили вже обмундированих рекрутів із Брна.

За статутом дивізія повинна була складатися з 480-ти офіцерів, 2587-ти підофіцерів і 11 622-х стрільців, разом – 14 689 чоловік.

На 20 вересня реально дивізія складалася з 261-го офіцера, 673-х підофіцерів і 11 967-ми стрільців, разом – 12 901 чоловік. Після закінчення рекрутської перепідготовки і прийняття присяги в Гайделяґері найздібніших рядових відправили до підстаршинських шкіл. Була відчутна нестача українських командних кадрів, тому дивізійний штаб добився дозволу вислати в офіцерські школи кількесот молодих кандидатів, що не мали бойового досвіду, необхідного в таких випадках.

У травні 1944 р. відібрані поїхали на курси до Чехії. Всі, хто пройшов перепідготовку, отримали відповідні звання, що не завжди відповідали тим, які вони мали в інших арміях. Найвище звання майора отримали: командир дивізіону важкої артилерії артполку Микола Палієнко і Євген Побігущий – командир 29-го піхотного полку.

Вже в липні 1944 р. советські війська оточили й розбили під Бродами вісім німецьких дивізій чисельністю близько 60-ти тис. чоловік. Серед них були 10 тис. бійців галицької дивізії, що мали нещастя отримати хрещення вогнем за цих катастрофічних обставин. Десь п'яти тисячам удалося вирватися з оточення, але понад 3 тис. було вбито, поранено й захоплено в полон. За підрахунками істориків, 2 тис. уникли полону, й пізніше багато з них приєдналося до УПА...

Свавілля комуністичного режиму, керованого з Москви, масові репресії НКВД, руйнація вікового укладу життя людей на догоду комуністичній ідеології, колективізація, насаджування чужої культури, русифікація – все це призвело до того, що ще до початку війни між Німеччиною і СРСР соціально-психологічна атмосфера в Західній Україні характеризувалася вкрай ворожим ставленням місцевого населення до московсько-більшовицької влади. Тож характерним для того часу був пошук шляхів звільнення від більшовицького кривавого ярма.

Створення дивізії СС «Галичина» було бажанням не так підтримати нацистську політику, як створити й укріпити незалежність українських

земель. Але, на жаль, цим мріям здійснитися вдалося тільки в недалекому майбутньому.

Пропонований увазі читачів випуск із серії «Моє місто» – збірка документальних свідчень і відозв про створення стрілецької дивізії «Галичина» й вербунок до неї 1943 р., газетна інформація і спогад про цю подію у нашому місті, а також публікація досі не опублікованих історичних світлин зі свята дивізійників 11 липня 1943 р. у Станиславові.

Можна по-різному ставитися до сьогоднішньої теми – із щирим захопленням, ворожістю, чи ненавистю, але слід пам'ятати інше – це теж наша історія, історія нашого міста в часи ще однієї окупації останньої світової війни – німецько-нацистської. Від величавої і певною мірою щирої маніфестації українських станиславівців й майбутніх дивізійників у липні 1943 р. до жорстоких каральних акцій у жовтні проти членів ОУН під час вистави Барничевої «Шаріки» залишалось зовсім мало. А про вже ліквідоване на той час єврейське гето годі й казати...

Співучасть у злочинах часто-густо вважається меншим гріхом, ніж пасивне потурання їм. Марк Фрост до епіграфа свого роману «Перелік сімох» виніс слова: «Усе, чого від нас вимагає Диявол, – це згода. Не боротьба, не бунт – мовчазна згода». Відбілювання власних злочинів через уявлення себе в образі жертви, вилучення з історії її ганебних сторінок і гіпертрофована зацикленість на власній позитивності (при мало не повному ототожненні себе зі своїми попередниками), які частина правих українських інтелектуалів вважає невід'ємними елементами «національної свідомості», аж ніяк не можна назвати ознаками здорового історичного світогляду. Так само не можна сприйняти й абсолютизованого погляду на масовий героїзм чи масовий колабораціонізм наших краян під час Другої світової війни. Кожен з них зробив свій принциповий вибір – або з ненависті до попереднього, советського режиму і болю за знищеними рідними, або під прицілом автомата, або з прагматичних розрахунків. Їхня буденна історія за чергової окупації – така, якою вона й була.

Бажання залишатися чесним у своїх поглядах на історію як перед собою, так і перед іншими неминуче приводить до висновку про те, що українці, як і інші народи, під час війни далеко не завжди поводитися по-лицарськи, як це намагаються подати творці новітньої української міфології. Але й не можна обвинувачувати їх в усіх бідах воєнного часу.

Для допитливих: питання про нацистські звірства і тих, хто їх підтримував, дуже докладно розглядалось упродовж Нюрнберзького процесу 1946 р. Але жодним словом там не було згадано українських націоналістів, хоча це було б дуже бажано для советської сторони.

Буча, яка час від часу здіймається не лишень у світовій, а й нашій, нібито українській пресі з приводу СС «Галичини», сама по собі не дивує. Якщо хтось із вояків «Галичини» справді заслужив кари, хай буде покараний, хто ні — хай спокійно живе. Тільки ось що прикметно: лише Канада тричі розглядала на судових процесах так звані «злочини дивізії «Галичина». Це було у 1950-му, 1984-му і в грудні 1986-го. Всі ці суди щоразу приходили до висновку, що жодних воєнних злочинів за дивізією «Галичина» не було.

У сучасному глобальному світі ми маємо друзів, але маємо і ворогів. Є певні сили, зацікавлені, щоб час від часу збуджувати хвилю світового обурення проти України – а не проти поодиноких українців, котрі зараз доживають свій вік в Англії чи в Австралії. І дуже прикро, що наші високі урядовці не забезпечили себе помічниками, які допомогли б їм порадами у такій ситуації і дали гідну відсіч подібним кампаніям.

Сьогодні за кордоном чимраз голосніше лунають заклики – якщо не засудити юридично, то принаймні дати історичну оцінку злочинам комуністичного режиму в цілому і НКВД зокрема. І стосується це сьогодні лише проблеми визнання Голодомору геноцидом проти української нації і встановлення кримінальної відповідальності за його заперечення. Дискредитація вояків, які воювали на боці українських визвольних сил, відволікає міжнародну громадськість від мільйонів енкаведистів, які розстрілювали наших близьких і рідних, а сьогодні в Україні, Росії, Білорусі, Казахстані за свої «подвиги» отримують підвищені персональні пенсії. Я далекий від думки ставити крапку в цій історії. Тим більше не варто захищати реальних воєнних злочинців. Але не може залишатися без належної відповіді чергова спроба оббрехати українців, звинувативши їх у всіх можливих і неможливих злочинах.

Для розуміння того, як поведилася більшість станиславівців під час останньої світової війни, слід відмовитися від орієнтації на усталені міфи. А для того, щоб зрозуміти причини поведінки тогочасного обивателя, варто зазирнути до історії трохи глибше.

Для цього й публікуємо нині історичні світлини про маніфестацію майбутніх українських дивізійників в окремо взятому місті – своєрідний бунт, а не мовчазну згоду на подальшу окупацію нашої землі новими господарями, режим яких уже корчився в конвульсіях історії. Адже майбутні дивізійники щиро вірили в кращу долю власного народу, хоча більшість з них знала, що йде на криваву борню і вірну смерть.

Величава маніфестація з нагоди проголошення 28 квітня акту створення дивізії «Галичина» відбулася в Станиславові 11 липня 1943 р.

На досі не відомих широкому загалу світлинах побачимо маси народу – перемішані убрання містян, сердаки і кептарі селян з довколишніх сіл, Службу Божу під відкритим небом й маніфестацію українського духу вулицями і майданами окупованого міста. На зарінку бачимо збудований польовий вівтар, гарно прибраний смеречиною, з образами серед вишиваних рушників. Бачимо німецьких військовиків і журналістів, українських достойників, які зайняли місця перед вівтарем. Далі – комбатанти, українська інтелігенція, молоденькі охотники до дивізії. Службу Божу править Кир Іван Лятишевський. Повівав вітер, лопотіли прапори, неслися могутні звуки «Боже Великий, Єдиний!» Після Святої Літургії впорядники з емблемами дивізії сформувавши похід, який рушив у бік міста. Німецькі військові чини, представники окупаційної влади міста, посадник Станиславова, українські громадяни й духівництво дісталися до середмістя. Там вони й зустрічали дефіляду. На майдані побіч пошти побачимо почесну трибуну, стрункі лави бранців, а також старших учнів гімназії. Поважну конкуренцію майбутнім дивізійникам робить так звана «стара війна» – комбатанти УСС, УГА та Армії УНР. Останні – сивоволосі старшини і підстаршини з українськими військовими відзнаками, з бравурою, як колись у Києві на Софійському майдані, дефілюють. Пізніше всі проходять відділ за відділом містом, усі відділи охотників до дивізії – з синьо-жовтим прапором...

Це – незабуття для сучасників маніфестація майбутніх вояків зі Станиславова й околиці. Хто зголосився до дивізії, незважаючи на політичні переконання, був певний, що це єдина нагода здобути військове звання. Всі знали, що коні замінилися танками, а шабельки – автоматами, про які ніхто не мав жодного уявлення. Та вже скоро станиславівці закінчили підстаршинські і старшинські школи і гідно поводитися та разом з усією дивізією перебували на фронті до останнього дня війни. Після війни в полонах Німеччини, Італії та Англії вони перебували аж до повного звільнення...

Кожна історична доба має своїх героїв, праведників, негідників, провокаторів, фальсифікаторів і брехунів. У цьому випадку кожна стара і нова війна має подвійне навантаження і тягар відповідальності для нащадків їхніх учасників – політичної, історичної, моральної – по обидва боки шансів. І лише спільна пам'ять про учасників воєнних дій об'єднає тих, хто розуміє війну як велетенську машину зла.

Іван Монолатій,
*директор Наукового центру дослідження
українського національно-визвольного руху
Інституту історії і політології Прикарпатського
національного університету ім. В. Стефаника,
кандидат історичних наук, доцент*